

Natalija Vidmarović – Dubravka Pleše
(Zagreb, Hrvatska)

HAGIOGRAFSKA TRADICIJA U ŽITIJU PROTOPOPA AVVAKUMA

Abstract: The paper describes similarities and differences of The Life of Archpriest Avvakum and the hagiography tradition. The conclusion is that, while generally the hagiographical composition scheme and particular motives are preserved, this text cannot be called hagiography due to many autobiographical characteristics of the text, that makes impossible to manifest such merits as humbleness, sobriety and dispassion of the main character – the saint. The mixture of sublime style and colloquialisms tells about weakening of the sense of hagiographical language peculiarity.

Keywords: hagiography, raskol, Avvakum, language

Žitiju protopopa Avvakuma pripada posebno mjesto u ruskoj književnosti 17. stoljeća jer se radi o pisanom spomeniku koji stoji na razmeđu dvaju velikih razdoblja ruske književnosti – srednjovjekovne i novoga doba. Nastalo je u izuzetno složenom i nemirnom vremenu dubokih promjena u svim slojevima ruskog društva od kojih je zacijelo najteža bila crkvena reforma. Reformu je pokrenuo patrijarh Nikon s ciljem ujednačavanja crkvenih obreda te ispravljanja crkvenih knjiga u skladu sa starim grčkim originalima - predlošcima. To je izazvalo pravu buru različitih mišljenja jer je izuzetno teško bilo utvrditi što je, zapravo, točan izvornik. Naime, postojali su brojni prijevodi i mnoštvo prijepisa koji su se međusobno razlikovali u većoj ili manjoj mjeri. S druge pak strane, ni crkveni se obredi nisu svodili na vanjštinu. Imali su duboki unutrašnji smisao, tako da je bilo koje zadiranje u obred smatrano zadiranjem u čistoću crkvene dogme, dakle, herezom koja vodi vjernike u propast. Uostalom, upravo se iz tih razloga *Žitije protopopa Avvakuma* na početku otvara opširnom filozofsko-religioznom raspravom o takvim promjenama, pri čemu se njegov autor, protopop Avvakum, poziva na jednoga od najvećih crkvenih autoriteta, inače učenika apostola Pavla – Dionisija Areopagita.

Kao što je poznato, Nikonova je reforma naišla na veliki otpor zaštitnika „stariny“, i za mnoge od njih taj je otpor imao tragične posljedice, da bi u konačnici doveo do raskola pravoslavne Rusije. Vođa pokreta za očuvanje starih obreda i drevnih tradicija postao je protopop Avvakum. Dobar dio svojega života proveo je u progonstvu u Istočnom Sibiru, a kako je bio ustrajan u obrani vlastitih pogleda koje je najiskrenije smatrao pravom istinom, koncem 1667. godine završio je u zatočeništvu u gradiću Pustozersk na ušću rijeke Pečore. Ondje je proveo petnaest godina života, sve do smrti na lomači 14. travnja 1682. godine. Ondje je napisao i svoje *Žitije* koje i danas izaziva veliku pozornost i brojna pitanja od kojih je jedno i pitanje veze Avvakumova djela s hagiografijom. Međutim, kako je građa vezana za *Žitije* Avvakuma preopširna i

složena, u ovom ćemo članku, samo ukratko ukazati na pojedine detalje koji se tiču sličnosti i razlika sa starom hagiografskom tradicijom.

Svoje *Žitije* Avvakum je pisao u razdoblju od 1669. do 1675. godine. Kao autor vlastitoga *Žitija* nije sebe doživljavao kao književnika. Pisanju se okrenuo jer je bio lišen mogućnosti ne samo obavljanja svećeničke službe već i neposredne komunikacije sa svojim istomišljenicima - pristalicama „starih obreda“ i brojnom duhovnom djecom. Uostalom, već na početku *Žitija* stoji: „*Аввакум протопоп понужен бысть житие свое написати иноком Епифанием, понеже отец ему духовной иннок, да не забвению предано будет дело Божие; и сего ради понужен бысть отцем духовным на славу Христу, Богу нашему. Аминь*“ (Житие: 11). Pisanje je, dakle, za Avvakuma postalo svojevrсно poslušanje kao što proizlazi iz netom citiranih riječi, koje pripadaju monahu Soloveckoga manastira Epifaniju¹. Namjera sačuvati i obznaniti istinu u slavu Boga posve je u skladu s žitijnom tradicijom jer služi hagiografu opravdanjem u njegovu „drskom pothvatu“ kakvim je smatrao hagiograf vlastitu namjeru opisati životni put i podvižništvo sveca. Za obavljanje takvoga posla trebao je Božju blagodat za koju se usrdno molio Bogu na početku *Žitija* (čega ima i u *Žitiju* Avvakuma), dok je pisanju pristupao sa strahom Božjim, vjerom i ljubavlju.

Upravo ovdje i počinju nedoumice, jer, iako riječi o razlozima pisanja ne pripadaju samom Avvakumu, ipak „Božje djelo“ nevoljko se povezuje sa ličnošću i životnim putem Avvakuma, koji, kao što znamo, nikada nije kanoniziran. Već iz toga razloga nikako ne možemo govoriti o *Žitiju* Avvakuma kao o klasičnom hagiografskom djelu.

Pojedini istraživači ukazuju na činjenicu da je i prije Avvakuma bilo autobiografskih radova koje su pisali svetitelji sami i pustinjaci, tako da Avvakumovo *Žitije* možda i nije presedan. Tako se primjerice, početkom 17. stoljeća na otoku Anzer Soloveckoga otočja podvizavao sv. Eleazar Anzerskij koji je napisao *Житие Елеазара Анзерского, написанное им самим*. Štoviše, bio je suvremenik patrijarha Nikona koji je uvijek posebno brinuo o Anzerskim monasima. Ipak, pažljivo čitanje otkriva da niti po ciljevima, niti po tonu, a niti po jeziku ta dva teksta uopće nisu usporediva.

U zabludu prije svega može dovesti činjenica da se Avvakum uglavnom pridržava kanonske hagiografske sheme i koristi pojedine ustaljene motive i jezične formule koji se pojavljuju u žitijima što i ne iznenađuje jer je Avvakum ipak vezan uz tradicionalnu srednjovjekovnu književnost koju je smatrao svetom.

Slijedeći hagiografiju Avvakum opisuje svoje djetinjstvo i mladost, crkvenu službu i progonstvo. Kao i većina ruskih svetaca, Avvakum potječe iz pobožne obitelji – njegov otac, Petar i sam je bio svećenik a majka je bila vjernica koja se kasnije odlučila za odlazak u manastir. Poput hagiografskih likova i Avvakum je pobožan od ranoga djetinjstva („и с тех мест обыкох по вся

¹ Monah Epifanije spaljen je zajedno s protopopom Avvakumom 1682. godine.

нощи молиться“, [Житие: 17]). Majka pronalazi Avvakumu djevojku koja je slična njemu po stavovima i načinu života („беспрестанно обыкла ходить во церковь“, [Житие: 17]) i nakon sinove ženidbe odlazi u manastir. Avvakum bira svećenički poziv i poput junaka u staroruskim žitijima, stječe sljedbenike i duhovnu djecu: „А егда в попах был, тогда имел у себя детей духовных много, - по се время сот с пять или с шесть будет“ (Житие: 17). Ipak, nije želio ostati na jednom mjestu već poput apostola kreće na putovanja i propovijeda riječ Božiju: „прилежа во церквах, и в домех, и на распутях, по градом и селам, /.../, проповедуя и уча слову Божию“ (Житие: 17). Kao i junake žitija, i njega napadaju zli duhovi, više puta trpi velika iskušenja. Spomenimo da je jedno od njih podsjeća na iskušenje sv. Jakova Pustinjaka kojemu dolazi bludnica dok on sam, kako bi obuzdao strast, drži ruku na vatri. Zanimljiva je i epizoda s glumcima i medvjedima koje je Avvakum rastjerao zabranivši nečastive plesove što je opet slično prizoru opisanom u Žitiju Feodosija Pečerskoga, kada je knez Izjaslav, postiden riječima sveca obustavljao sviranje i zabave u svojem dvorcu svaki puta kada bi njemu dolazio sveti Feodosije.

Potrebno je svakako spomenuti i brojna čudesa koja se događaju Avvakumu, poput javljanja anđela koji ga spašava od gladi ili pak njegovih proročkih snova. Među potonjima je možda najupečatljiviji prizor triju lađa koje je sanjao Avvakum: prve dvije su zlatne sa zlatnim veslama i pripadaju Luki i Lavrentiju, njegovim duhovnim sinovima koji su bogougodno završili živote dok je treća lađa Avvakumova. Ona izgleda neobično, ukrašena je svim bojama, i njome upravlja prekrasni mladić koji očito simbolizira anđela. Brod je namijenjen Avvakumu i obitelji koji će se upustiti u tešku i dramatičnu plovidbu životnim morem ili kako se kaže u mnogim žitijima „многумутным житейским морем“. Ovaj san, zapravo, ukazuje na težak put mučeništva koji Avvakumu tek predstoji. Međutim Avvakum u svemu vidi prst Božji te je siguran da Bog najteže iskušava upravo one koje najviše voli. U svojoj je ispovijedi tolerantan i trpeljiv čak i prema onima koji su ga mučili i zlostavljali jer smatra da to nije njihovo djelo nego djelo vruga koji ih je zaposjeo te zato nisu znali što rade. Na taj se način prispodobljuje Isusu koji je i na križu molio za svoje mučitelje. Ipak, kada spominje patrijarha Nikona, ne može suzdržati gorčinu i gnjev tako da za njega često pronalazi vrlo teške riječi.

Najveći dio *Žitija* posvećen je upravo Avvakumovoj borbi protiv Nikonovih reformi koju on sam smatra borbom za Božje djelo, tako da zapravo i čitatelja na neki način nastoji pridobiti za takvu borbu. To i ne začuđuje ako se uzme u obzir da Avvakum nastupa kao osoba u potpunosti privržena ideji te sebi zacrtava najviše ciljeve i kažnjava se zbog najmanjih propusta. Njegova je želja podnijeti mučeništvo radi vjere te na taj način nalikovati apostolima i drugim svecima koji su svoja uvjerenja branili krvlju. Sva muka i patnja koju opisuje te njegova smrt na lomači imaju samo jednu svrhu – oduprijeti se promjeni i izboriti se za ono što smatra ispravnim. I u tome se dakle nazire sličnost sa srednjovjekovnim žitijima koja također govore o mučenicima za vjeru. Čak se i

samo mjesto Avvakumova progonstva – sjever i divlje Daurске stepe može shvatiti kao pustinja u kojoj su se podvizavali asketi radi duševnoga i tjelesnoga preobraženja.

Ipak, to je preobraženje podrazumijevalo prije svega pobjedu nad strastima i njihovo potpuno prevladavanje što u Avvakuma nije slučaj. Nedvojben je njegova iskrenost i otvorenost kada govori o teškoćama i iskušenjima na koje je nailazio, o radostima i uspjesima na svojem životnom putu, o viđenjima i čudesima, o sjećanjima i susretima s različitim ljudima. Čvrsto, gotovo stoički on pripovijeda o mukama koje je morao pretrpjeti i spreman je trpjeti i dalje i ovakva njegova ustrajnost i čvrstoća izgledaju (i za njega samoga) kao dokaz ispravnosti ideja za koje je, na kraju, bio voljan žrtvovati i vlastiti život.

Upravo strastvenost i patetičnost koji doprinose dinamičnosti, slikovitosti i uvjerljivosti Avvakumova djela udaljuju *Žitije* od klasične hagiografije. Lik Avvakuma je lik iskrene, pravedne, duhovno snažne osobe, a ne lik verbalne ikone, kako inače nazivaju hagiografiju, izvanvremenski i izvanprostorni lik. Između ostaloga u djelu se vidi i promjena u shvaćanju vremena budući da se u *Žitiju* pojavljuje perspektiva vremena za razliku od hagiografije. Kada bismo čak i pretpostavili da je *Žitije* pisao netko drugi, dok je Avvakum samo opisivani junak, opet bismo teško mogli zamisliti njega kao ikonu, dakle kao kanonizirani lik. I njegovo *Žitije* od početka i do kraja nalikuje monologu u kojem autor pripovijeda čitatelju vlastiti život žaleći se i tražeći utjehu, očekujući suosjećanje.

Još jedna specifičnost vidi se i u odnosu autora prema čudesima i snovima koji su za njega nesumnjivo vjerodostojni. Ipak, s obzirom na kazivanje Avvakuma kao autora, ili na vlastitu procjenu čudesnoga događaja, mogli bismo se zapitati o duhovnom „trezveniju“ („трезвение“) na kojem su izričito inzistirali mnogi Crkveni Oci i asketi. Oni su smatrali da se prema čudesima treba odnositi s velikom rezervom jer se može raditi o duhovnoj obmani („prelesti“).

Neobičan je i jezik *Žitija*. Smatra se da Avvakum koristi obični, svakodnevni jezik zato što je svoje djelo namijenio novom tipu čitatelja – običnom čovjeku, i zato što opisuje društvenu i socijalnu svakodnevicu. Ipak, to je dosta sporno jer su se i srednjovjekovne hagiografije orijentirale na čitatelje svih društvenih slojeva, a pisane su izuzetno probranim, složenim i lijepim jezikom. Ali kako je riječ o intimnoj ispovijedi za razliku od srednjovjekovnih *žitija* jezik je ovdje nešto drukčiji. Govoreći o jeziku crkvenih djela koji se našao u središtu pozornosti tijekom borbe između pristaša patrijarha Nikona i njegovih protivnika na čelu s Avvakumom, potrebno je reći da se Avvakum zalagao da se u djelima prije svega koristi ruski jezik bez ikakvih grčkih primjesa ili dodataka. Pod time se podrazumijeva da je potrebno usredotočiti se na visoki stil čiji se najbolji obrasci nalaze u starim knjigama. Činjenica da su se s vremenom, prilikom prepisivanja, u tekstu mogle potkrasti (i doista su se potkradale) pogreške zbog čega su promjene bile neophodne, za Avvakuma nije baš bila previše uvjerljiva. Ruski jezik je za njega prije svega jezik

starinskih ispravnih knjiga i bitno je da takav i ostane. Ako već u jezik ulazi nešto novo, neka to budu izrazi i riječi iz narodnoga jezika, dakle, ruskog i nikako grčkog. On ga i sam obilato koristi u svim svojim radovima.

Avvakum svoje vrijeme vidi kao doba raskola između Boga i čovjeka koji će čovjeka, u konačnici, potpuno upropastiti: „мните себе исправляти, под титулом, и исправляете, чем далее, тем глубее во дно адово себе низводите. И тому мнимому вашему исправлению конца не будет, дондеже не останется в вас ни едина малейшая жилища христианская“ (*Послание*). No, iako je Avvakum i sam sudjelovao u ispravljanju knjiga u vrijeme prije Nikona te nije *a priori* bio protiv unošenja promjena, smatrao je da su Nikonove promjene uvedene iz političkih potreba dok su njegove, Avvakumove, bile unošene zbog postizanja Božje pravde. U tome se sastoji paradoks vlastite nekritičnosti.

Najneobičnija je pak u *Žitiju* činjenica da Avvakum zapravo krši najvažnije pravilo hagiografije u skladu s kojim je pisati o sebi vrh samomnijenja („самомнения“), dakle gordosti, što se smatralo jednim od najtežih grijehova. U tom smislu neobično je i uspoređivanje samoga sebe s apostolima koji su stradavali za vjeru pa i povlačenje paralela između pomrčine sunca na početku *Žitija* i nesretnih događaja koji su nakon toga uslijedili: uz bolesti, proglašenje novih crkvenih zakona i *Avvakumovo utamničenje*. Međutim, Avvakum se opravdava time da poput apostola ima pravo propovijedati. Takav njegov stav i iskrenost s kojom piše pridaju njegovim djelima, bez obzira na mješavinu visokog slavenskog jezika i jezika svakodnevnog, povremeno čak i grubog, nevjerojatnu uvjerljivost i toplinu. Ovo Avvakumovo djelo predstavlja temelj mnoštvu kasnijih žitija-biografija, ali time se i odmiče od klasične hagiografije kako u kanonskoj građi tako i kanonskom jezičnom verbalizmu.

Nakon što je u prvom djelu svog životopisa definirao i obranio kanon vjere, u drugom djelu saznajemo Avvakumovu životnu priču. I na taj način Avvakumov život izgleda kao primjer svima koji žele braniti pravu vjeru – ali isključivo po njegovu mišljenju i prema njegovoj procjeni. Dakle, za razliku od hagiografije u kojoj hagiograf prikazuje život sveca kao ideal čovjeka koji se uspio približiti savršenom čovječstvu, Avvakum nudi svoj vlastiti život, dakle sebe samoga kao takav uzor. Dakako, samo ukoliko prihvatimo da je njegov životopis istovremeno i žitije što po našem mišljenju zapravo i nije.

Literatura

- Анзер и его святыни. (2010) Спасо-Преображенский Соловецкий ставропигиальный мужской монастырь.
- Житие протопопа Аввакума, им самим написанное, и другие его сочинения. (2010) Издательская Группа «Азбука- классика». Санкт-Петербург.
- Житие Феодосия Печерского. (1990) Дмитриев, Л. (сост.) Литература Древней Руси. Хрестоматия. Высшая школа. Москва. С. 76-103.

Камчатнов, А.М. (2005) История русского литературного языка XI - первая половина XIX века. ACADEMIA. Москва

Лихачев, Д.С. (1987) Развитие русской литературы X-XVII веков: Эпохи и стили. Избранные работы. В 3 т. Ленинград. Т.1.

Послание Аввакума протопопа к Андрею Клещеву. URL: <http://www.russkiykrest.com/16-19/Avvakum-klesheevu.htm>